

Қалшабек А.Б.,* Исабек Ә.Ү.

филолог.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
«Филология» факультетінің 6М020500 - «Филология» мамандығының 2 курс магистранты
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ХАТҚА ТҮСІРУШІ НЕМЕСЕ ҚАЗАҚТЫҢ ТҰҢҒЫШ АБАЙТАНУШЫСЫ

Автор корреспондент: kalshabek_akjol@inbox.ru

Түйін: Бұл мақалада Абай шығармаларын хатқа түсірген, ұлы ақынның әдеби хатшысы Мүрсейіт Бікіұлының ел біле бермейтін қырлары және оның қазақ әдебиетіне қосқан өлшеусіз еңбегі, қуғынға ұшыраған ұрпақтары жайлы сөз болады. Үстіміздегі жылы дана Абайдың 175 жылдық мерейтойы болса, Мүрсейіт Бікіұлының дүниеге келгеніне 160 жыл толып отырған жағдайы бар. Сонымен қатар бұл мақаланы жазу барысында біз Мүрсейітті «қазақтың тұңғыш абайтанушысы», – деп бағамдауды жөн көрдік. Өйткені Мүрсейіт қолжазбаларын Мұхтар Әуезов: «Абай шығармаларының ең асыл нұсқасы», деп бағалаған болатын. Осындай асыл да, ғажап дүниелерді бүгінге жеткізуге себепкер болған да дәл осы Мүрсейіт Бікіұлы. Яғни Абайша айтқанда: «Өлді деуге сияма ойландаршы, өлмейтұғын артына сөз қалдырған», – дегені осы Мүрсейітке бағышталып тұрғандай. Ендеше боямасыз шындықты жарыққа шығару бізге міндет, бағалау сіздің еншіңізде деп тізгінді қоя бергенді жөн санадық.

Кілттік сөздер: Құран, құсни, қолжазба, естелік, транскрипция, қорым, әдебиет, тарих, тағдыр, институт, хакім.

Марқұм Абай өзінің қара сөзінде: жылап туасың, кейіп өлесің, – деген екен. Адам ғұмырында сол жылап туу мен кейіп өлудің аралығында қаншама сүрлеу соқпақпен жүріп өтіп, дүниеден өтеді. Тағдыр – біреу, айырмашылығы – бағыты мен жарлығында ғана. Бір пенде жалғанды жалпағынан басып жүріп, өлшеулі күні бітерінде шарасы таусылып, аманат жанын қимаған күйі Раббысына тапсырса, бір пенде тірісінде айналасына шуағын шашып, адамзаттың игілігіне қызмет ете жүріп, дүниеде иманын бекемдеп, кәлимасын айтып, бақытты пенделердің санатына қосылған күйі бақидың сапарына аттанып кете барады. Сондай пенделердің қатарында мақсаты мен мұратына адал болған ұлы тұлға Мүрсейіт Бікіұлы еді. Мүрсейітке қатысты деректер саны саусақпен санарлық. Алайда Семейлік ғалым Ә. Мырзақасым Мүрсейітке қатысты «Абайдың әдеби хатшысы» деген атаумен 2009 жылы құнды жинақты құрастырып шығарды. Бұдан өзге санаулы дүниелер жазылғаны болмаса Мүрсейіт Бікіұлының қазақ әдебиетіндегі орны бізді толғандырмай қоймады. Абайтану тарихында 2019 жылы ұлы Абайдың «Китаб тасдиқ» шығармасына Мүрсейіт қолжазбасының 1907 жылғы нұсқасына сүйеніп тұңғыш рет транскрипция жасадық. Өте сұлу почеркімен жазылған қолжазбаға сүйенгеннен кейін тұлға туралы бір кішкене дүние жазғым келген еді. Биыл Абайдың дүниеге келгеніне 175 жыл болса, Мүрсейіт Бікіұлының туғанына 160 жыл. Абай шығармалары жоғары деңгейде дәріптелуде. Шүкір. Кезінде Мұхтар Омарханұлы «Абайтану» ғылымының негізін салып, оны бір жүйеге қойып кетті. Дәл осы «Абайтану» ғылымы Мүрсейіт болмағанда мүлде болмас па еді, Мүрсейіт болмағанда, оның ұлы Рахымбай болмағанда 175 жылдық тойланбақ былай тұрсын, Алаш жұрты Абайдың кім екенін білмей кетер ме еді, кім білсін?! Осы жайлы, Мүрсейіт тұлға жайлы азды-кем қолымдағы бар мағлұматтарға сүйене отырып оның және ұрпақтарының ұлт руханиятына жасаған теңдессіз жақсылықтарын баяндауды жөн көрдік.

Мүрсейіт Бікіұлы 1860 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Абай ауданындағы Қасқабұлақ деген жерде дүниеге келіпті. Мүрсейіттің арғы-тегі жайлы Семейлік Абайтанушы Мұздыбай Бейсенбаев: «Тобықты Мүрсейіттің жетінші атасы – Әнет баба. Әнет баба Абайдың жетінші атасы Әйтекпен бір туысады. Әнеттің бір ұлы – Байболат. Байболаттан – Бақай. Бақайдан – Тоққожа. Тоққожадан – Көбікен. Мүрсейіттің әкесі – Бікі осы Көбікеннің немересі [1, 35]. Ал Әсет Медеуханұлы:

«Көптеген зерттеу мақалалар мен естелік жазбаларда Мүрсейіттің әкесінің есімі Біке деп қате басылып жүр. Дұрысы – Бікі. Дала данасы, ғұлама ұстаз, ұлы билердің ұстазы Әнет баба – Мүрсейіттің жетінші атасы. Әнеттен тарайтын Шоманның үш баласы – Тікі, Бікі, Мікі. Мүрсейіт – осы Бікінің баласы [1, 6] деген тың мәліметтерді келтіреді. Мүрсейіттің Әнет бабаның ұрпағы екендігін оқырманның бірі білсе, бірі біле бермес. Яғни Абайдың аталас туысы. Сол заманның ескі көз, құйма құлақтары Мүрсейіт молданы өте сауатты, биязы, боқтық сөз айтпайтын момын жан болған деседі. Мұхтар Әуезовтің деректеріне сүйенсек: «Мүрсейіттің өзі, жас жағынан алғанда, Абайдан 10-15 жас кіші адам болған. Өмірі Абайдың өз қасында өткен емес, Абай ағайындарының бірнеше ауылдарында кезектеп бала оқытып жүрген» [2, 156] дейді. Бізге жеткен мәліметтер бойынша Абай шығармаларын жазардан бұрынғы уақытта молда Семейде үлкен қызметтерде жұмыс жасаған екен, оязға тілмәш яғни бүгінгі күннің сөзімен айтқанда баспасөз хатшы болған ғой. Сол қызметте жүрген Мүрсейіт «Зағипа қыздың дауы» деген мәселеге араласып істі әділ әрі осы Зағипаның ыңғайына шешіп берген деседі. Әрхам Ысқақовтың дәл осы оқиға жайынан туған «Зағипа» атты дастанында:

Келісіп бұған би, болыс,
Мақұлдап оны хатшы орыс,
Шақыртып көпке естірді.
Сұрланған жүзі құбылып,
Ауызға жүрек тығылып,
Зағипаға ес кірді.
Қызғалдақтай қызарып,
Екі көзде нұр жанып,
Айтты алғыс Абай ағаға, –

деген жолдардан қазақ қызының басына түскен тағдырлы сынақтың оң шешілгені анық аңғарылады. Зағипа қыздың дауы оң шешілгенімен бұл Мүрсейіттің қызметіне кері әсер етіп, жұмысынан босап Өскеменге айдауға жеберіледі. Бұл жайлы абайтанушы ақсақал Мұздыбай Бейсенбаев былай дейді: «Мүрсейіт осы қызметінде жүргенде тағы бір жесір дауында қызға көмектесемін деп генерал-губернатордың мөрін оның келісімінсіз-ақ қағазға басып беріп, құтқарады. Кейіннен бұл ісі ұлық алдында әшкере болып қалып, жазаға тартылып, Өскемен жағына үш жыл мерзімге жер аударылады. Сол жақта Сұлушоқы болысы Терістанбалы елінің Көнек деген руындағы нағашы атасы Рай деген кісінің қолында молдалық құрып, бала оқытады. Айдау мерзімі біткеннен кейін Тобықты еліне қайта оралады [1]. Иә, бұл кезде Мүрсейітті қазақ әдебиетінің алдында жауапты да һәм ұлы миссия күтіп тұрған еді. «Осы елдің Сапарғали, Баймүсілім деген қарияларының айтуынша Мүрсейітті осы келген сапарынан бастап, Абай өзінің аулына алғызып, балаларын оқытуды сеніп тапсырады. Абайдың өз балалары, немерелері Мекайл, Зікайл, Уәсила, Ақида Мүрсейіттен балаларға жарапазан өлеңін жазып бергенін байқап: «Сен ақын екенсің, оның үстіне жазуың құсыни көрінеді. Сен бүгіннен бастап менің барлық өлеңімді жинап жаза баста, қолақыңды өзім төлеп тұрам дейді. Содан ел ортасынан жинап, жаза бастапты. Абай өлеңдері жазылған дәптерді қолқалап, қалаушылар көбейген соң, Абайдың рұқсаты бойынша еңбек ақысын алып, жазып беретін болған екен. Мұндай көшірме дәптерлерді ұзатылған қыздар өздерімен бірге ала кету дәстүрге айналған. Абайдың Әбдірахманынан (Әбіштен) қалған жалғыз қыз – Рахила Бәстами Ысқақовқа тұрмысқа шыққанда бір дәптер Абай өлеңін өзімен бірге ала кетіпті. Оны Мүрсейіт көшіріп жазған. Құлатай Ақбердин деген Абайдың туысы өз естелігінде былай дейді: «Мүрсейіт біздің ауылда бала оқытып жүргенде, Ақбердінің Өміртай деген баласы Абайдың өлеңдері жазылған екі қалың дәптерді Мүрсейіттен сұрап әкеткен. Оны мен жақсы білем. Сол дәптердің біреуін Жақсыбай – Әбуали деген мұғалім 1930 жылдары бізден сұрап алып еді. Енді біреуін кім алғанын білмеймін» [1, 37].

Ұзатылған қызға дейін қолжазбаны бір данадан өздерімен әкетіп отырғаны – ұлы

ақынның ел ішіндегі беделі мен құметін көрсетсе керек-ті. Адам баласының тағдыры – жұмбақ қой, әрі өте қызық. Алланың берген қиындығының артында бір сый жатады деген екен хадисте. Сол жұмбақ тағдыр барлығын бейне бір алдын ала орайластырып қойғандай. Мүрсейіт бір бейбақ қыздың ісіне араша түспегенде, одан Өскеменге айдауға жіберіліп, одан қайта Тобықты еліне оралмағанда Мүрсейіт қолжазбасы һәм Абайтану, қара сөздер мен өлеңдер жалпы алтынға бергісіз жақұт дүниелер бізге жетер ме еді, жетпес пе еді? Шынтуайтын айтқанда Мүрсейіт молда болмағанда Абай жарыққа шығу, шықпауы неғайбыл екені әмбеге аян. Әрине, бәрі бір Аллаға мәлім! Әйтседе марқұм Абай көзі тірісінде-ақ жастардың арасында өте абыройлы болған екен. Осындай биік абыройға кенелуіне де Мүрсейіттің еңбегі орасан. Бұл туралы Әлкей Марғұлан «Абайдың қолжазба мұралары» мақаласында: «**Абай қолжазба мұраларының біздің әдебиетшілердің жақсы білетіні Мүрсейіттің қолжазбасы, не онан кейінгі көшірмелері. Бұны, Абай өлеңін толық қамтыған, аса бағалы, негізгі бұлақ көзі деуге болады. Бұл жинақтың тағы бір ерекшелігі, үлкен кітапханада сақталмай, ауылда, сандық ішінде сақталып келген. Сандық түбінде жатқан сирек қолжазбалардың көбі бізге жетпей, көшпелі тұрмыстың жағдайында жоғалып отырғаны зерттеуші ғалымдарға бұрыннан мәлім. Егер Мүрсейіттің қолжазбасының тағдыры тап осындайболса, онда Абай ақынды жарыққа шығару тіпті қиын болар еді**», [3, 234] деп Мүрсейіт молданың жақсылығын ерекше атап өтеді. Сол кездің жастарына оп-оңай көшіріп беріп отыратынына қарағанда Бікі баласының өте сауаттылығы мен терең білімділігін аңғартса керек.

Мүрсейіт мұрасы – Абай шығармаларының асыл нұсқасы немесе қорымда жатқан қолжазба

Соңғы кездері қарапайым оқырманнан Мүрсейіт қолжазбаларын түпнұсқа деп танылмайтындығын жиі естіп жүрміз. Тіпті бұл пікірді кейбір абайтанушылардың өзі қостайтынын аңғарғанымыз да жасырын емес. Алайда ұлы жазушы Мұхтар Әуезов Абай Құнанбаев монографиясында: «**Жалпы, Абай мұраларын көшіріп, таратушылар арасында Мүрсейіт Бікіұлының еңбегін айрықша атап өту керек. Бұл адам Абай тәрбиесін, үлгісін дұрыс ұғынуы бойынша, ескі діншіл молдалыққа берілмей, Абайдың өзге достары сияқты, өздігімен ізденіп, орысша да оқыған. Жазуы аса анық, шебер болғандықтан және өзі Абай сөздерін оның халқына ұқыптылықпен көшіріп таратуды өмірлік мақсат-міндеті етіп алды. Қазір Абайдың басылып жүрген таңдамалы өлеңдер жинағы немесе толық жинақтары болса, барлығында да біздің асыл нұсқа есебінде сүйенетініміз – сол Мүрсейіттің көшірмелері. Өйткені Абайдың өз қолымен жазылған нұсқалар сақталмай, жоғалып кеткен. Тек бір ғана «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққандығы туралы» деген жалғыз бөлек қара сөзінен басқа қолжазба болмағандықтан, Абайдың өззаманындағыоның шығармаларын көшіре бастаған Мүрсейіттің қолжазбаларын біз нақтылы жазба дерек есебінде бағалаймыз [4, 19]. 1909 жылы Кәкітай Ысқақұлы осы Мүрсейіттің қолжазбасына сүйенудің негізінде ұлы ақынның жинағын Петербургтен тұңғыш рет баспадан шығарған болатын. Бұл қазақ әдебиеті мен абайтану ғылымының ең үлкен жетістігі болған еді. Алайда жинақтың баспа бетін көруі оңайға түскен жоқ. Бұл жайлы Әрхам Ысқақов естелігінде: «**1906 жылы жаз шығып киіз үй тіккенде Кәкітай Абылайша қос тіккізіп, Мүрсейіт молланы шақыртып алып: сен мына біз жинаған Абай өлеңдерін реттеп жаз деп, оңаша қосқа отырғызады. Мүрсейіт асықпайтын, сұлу жазатын адам еді. Біріншісін тұтас екі бетке жазғызып, одан кейін бір жағын ақ тастап қайта көшіртіп, бір ай шамасында дайындатып алып Кәкітай Семейге өзі алып жүрді. Жол расхотына сатуға екі семіз ат, екі семіз түйесін әкетті. Кәкітай малын ақшалап алып, Омбы қаласына кеттім деп хат жазды. Одан кейін Омбыда бастыра алмадым, Қазан қаласына жүріп кеттім деп тағы хат жазды. Бір жұмадан кейін үйге телеграмма келді, Қазан қаласындағы баспаханалар басуға уақыты болмады. Сондықтан Петербург баспаханаларымен шарт жасастым. Тез 200 сом ақша перевод ет деген. Айтқанындай 200 сом жібердік.****

Кәкітай бір айда қайта оралды. Корректорлық міндетін өз мойнына алатын болыпты. Ленинградтағы баспахана бір баспа табақ қағазға басып, Семейдегі Әнияр үйіне жіберіп тұратын болды. Әнияр Кәкітайға жеткізіп тұрады. Кәкітай оның қатесін түзеп, қайта Ленинградқа жіберетін болды, одан тағы қайта басылып келіп, қайтып отыратын еді. Осындай сергелдеңмен жүріп Абайдың бірінші өлең жинағы 1909 жылы, яғни үш жылда зорға жарыққа шықты», – [5, 182] дейді. Алаш зиялысы Әлихан Бөкейханов пен Абайдың інісі Кәкітайлар Абайдың тұңғыш жинағын осындай тауқыметпен жарыққа шығарды. Ал, Мүрсейіт молданың ерекшелігі – бірнеше адам жабылып жүріп жасаған жұмысты бір өзі жасауында. Абай елінде әрбір қыз ұзатыларда молданың қолжазбасын өз жасауымен қоса алып кетуі одан бөлек соның әрбіріне еш михнатсыз, кедергісіз ақын шығармаларын көшіріп беруі Бікі балаласының ғылыми көкжиегінің кеңдігін айқын аңғартса керек. Өйткені Мүрсейіт сол кездің «баспаханасы» еді. Бұл туралы Әуезов мақаласында: «Мүрсейіт молда – Абай ауылында бала оқытқан кісі. 1916 жылға шейін Абайдың өлеңін көшіріп, ұқыптап жинап жүрген. Өйткені сол уақыттың «баспаханасы» Мүрсейіт болды, соңғы кезде 7-8 молда көшірген. Мұның өзі кәсіпке айналды. Көшіргенде бір кітап үшін бір қойдың құнындай ақы алатын болған Көшірушілер – ақындар елдің талантты жастары. Елдің ішіндегі қазақтың қыздары өздеріне Абайдың қолжазбасын көшіртіп, ұзатылғанда бір данасын ала кететін. Бұл қазақ жастарының арасында Абайдың қандай бағалы болғандығын көрсетеді, – [6, 95] дейді.

Ұлы ақын өз заманының жастарының білімді болуына қатты мән берген. Жазған дүниелерін Мүрсейітке көшіртіп балалардың сауатын ашып, сабақ беруді өз мойнына алған деседі. Бұл туралы Мағауияның қызы Уәсила өз естелігінде: «Әлі есімде, бір күні біздің оқып отырған үйімізге әкем келді. Әдеттегідей бәріміз орындарымыздан тұрдық, әкем айнала қарады да: отырындар, – деді. Біз отырып жайғасқан соң, молдаға қарап: балаларға мына бір кітап әкелдім, осыны көшіріп, көбейтіп, бала басына бір-бірден таратып бер. Бүгіннен бастап осы кітапты қоса оқыт, – деді. Біз қуанып кеттік, әкем үйден шыққан соң, молда әлгі кітапты алды да, бас жағын оқыды, кітап қолжазба екен. Біз ол кітапты көшіріп алып, оқи бастадық. Басқа кітаптарға көп көңіл бөлмейтін болдық. Өйткені, бұл жаңа кітаптың тілі ұғымды, сөзі түсінікті, ыңғай ақыл айтып отыратын жақсы кітап болды. Кейіннен байқасам, сол кітап әкемнің «Ғақлия» атты қара сөзбен жазылған кітабы екен. Біздің молдадан бұл кітапты естіген басқа молдалар келіп көшіріп алып, өз шәкірттеріне оқытып жүрді», [5, 188] деп Уәсила көзімен көрген жайларды баян етеді. Уәсиланың бұл жерде айтып отырған молдасы ол сөз жоқ Мүрсейіт екені даусыз. Осы орайда айта кететін нәрсе молда ұлы ақынды көзі тірісінде-ақ қолжазбаларымен айналасындағыларға мойындатып отырған байқауға болады. Абай дүниеден өткен соң Кәкітай Петербургтен 1909 жылы ақынның толық жинағын басып шығарған соң, ол жинаққа Абайдың сыршыл өлеңі мен қара сөздердің еңбей қалғандығын Әуезов өз мақалаларында айтып өткен. Ал Мүрсейіт болса Абай не жазып не қойғандығын түгелімен хатқа түсіріп отырды. Әсіресе қара сөздердің жазылуы оңайға соқпаған. Қара сөздердің ішінде кездесіп отыратын құран аяттары мен пайғамбар хадистерінің өте сауатты көшірілуі бұл да оңай шаруа емес. Сола бола тұра Мүрсейіт мұның барлығын жалғыз өзі атқарды. Осы тұста «Әуезовтің арманын» тілге тиек етіп кеткенді жөн көріп отырмыз. Кеңестік кезеңнің қысымына түссе де Мұқаң Абайдың 1933 жылы толық жинағын қайта құрастырып, 1909 жылғы жинаққа еңбеген дүниелерді қайта жарыққа шығарды. Алайда бұл жинаққа ұлы ақын шығармаларына елеулі өзгерістер еніп кетті. Біз қазір қазақша қотармада оқып жүрген 27-қара сөз «Сократ Хакимнің сөзі», 37-қара сөз «Насихат», 38-қара сөз «Китаб тасдиқ» атты тақырыптарынан ажырап қалды. Солардың ішінде: біздің ғылыми объектіміз болған Абай қара сөздерінің қатарына кірмейтін, шағатай тілінде жазған ғылыми шығармасы «Китаб тасдиқ» қазақша тәржімамен жарық көрді. Иә, мұндай өзгеріс жасауға Мұқаң лажсыздан барды. Бірақ Әуезовтің арманы мүлде басқа еді. Бұл туралы Семейлік абайтанушы Мұздыбай

Бейсенбаев Абайдың Тұрағұлдан туған қызы Ақиламен кездескендегі әңгімесін былай деп жазады: «...осы арада тағы бір ой келеді. Әсіресе, кеңес дәуірінде Абай жинақтары аз басылған жоқ, тираждары да мол болды. Енді 150 жылдық тойға дейін Мүрсейіттің қолжазбасы бойынша Абайдың жеке, арнайы басылымын даярлап, кітап бастырып шығарса дұрыс болар еді. Мүрсейіт еңбегі сонда жарқырап шығар еді. Бір әңгімесінде Турағұлдың қызы, Ақила (1990 ж. қайтыс болған): - Мұқаңмен бір кездесіп әңгімелескенімде сөзден-сөз шығып, Мүрсейіт туралы айтқанда: «Мүрсейіт қолжазбасы бойынша бөлек Абайдың жинағын құрастыру ойда болып еді, оның моллалығы пәле болды ғой деп айтқаны есімде», [1, 47-48] дейді. Міне, Мұқаңның арманы. Өкінішке орай ол мақсатына солақай саясат мүмкіндік берген жоқ. Тағы бір айта кетерлігі Мүрсейіттің осы күнге дейін сақталып келген үш қолжазбасы бар. Оған ғалымдар 1905, 1907, 1910 жылдары жазылған деп баға берді. Ал шын мәнінде бұл қолжазбалар бір емес, бірнешеу болған деген деректер бар. Өйткені молда мұны көзі тірісінде қаншама жасқа, ұзатылатын қыздарға дейін жазып бергенін ескерсек көптеген қолжазбалар бар деген сөз расқа айналады. Мұны Мұқаң да растайды: «Абайдың өз жанынан жазған өлеңдерінен 1909 жылғы баспада шыққаны – 4309 жол болды. Ал Мүрсейітте бар дегенге келсек, оның қолжазбасы біреу емес, әлденешеу болған» [4, 288]. Ал енді осы Мүрсейіттен қалған үш қолжазба бізге қалай жетті? Оның тарихы қандай, – деген сұраққа жауап іздеп көрелік.

Мүрсейіт Бікіұлының 1905, 1907, 1910 жылдары жазған қолжазбаларының тағдыры өте ауыр болған, тіпті қуғын көрген деуге болады. Әдетте біз Абайтану саласында Мұхтар Омарханұлы мен Шәкәрім сынды тұлғалардың қажырлы еңбек сіңіргенін көп айтамыз. Жоғарыда келтіргеніміздей Әуезов: Мүрсейіт шығармасы – асыл нұсқа, – десе ал Әлкей Марғұлан: Мүрсейіт болмаса Абай шығармаларының жарық көруі қиын болар еді, – деп қазақ абайтану ғылымында Бікіұлының қолжазбаларына ерекше баға береді. Сонымен біз ауызға алып жүрген Мүрсейіт Бікіұлының тағдыры қиын туындыларының бізге қалай жеткенін оқырман қауымның бірі білсе, бірі біле бермес. Бұл жайында Мүрсейіт молданың Мүфтибек Рахымбай атты немересі өзінің естелігінде: «Мен Мүрсейіттің атақонысы Абай туған Қасқабұлақтың теріскейіндегі Шолпан деген жерде туыппын. Мүрсейіттің 6 ұл 1 қызы болыпты. Үлкені Рахымбек (Төлти) одан Тоқтар. Тоқтардан – Ақлия деген жалғыз қыз Семейдің Шар станциясында тұрады. Мүрсейіттің одан кейінгі Рахымберлі, Тілеубек, Мұхамедрахым, Рахманбек пен Зейнеп атты қызынан ұрпақ жоқ. Біздің әкеміз Рахымбайдан (Қисық) Мықтыбек екеуіміз, Інімнің әйелі Олжай ішінде өскен, ата руы-көтібақ Сіләтайқызы Мәйке [1, 112-113]. Дәл осы Мүфтибек Мүрсейіт молданың Рахымбай атты ұлынан туған. Рахымбайды ел-жұрт бір бетінен қайтпайтын, тура мінезді, өткірлігі мен шыншылдығы үшін «Қисық» атап кеткен деседі. Бұл Рахымбайдың Абайға және қазақ ұлтына жасаған ұшан теңіз жақсылығы бар екенін айтпақпыз, бұл жайында Мүфтибек атаның мына бір естелігіне көз жүгіртелік: «1932 жылы халық барынан айырылып, жаппай аштыққа ұшырағанда Шолпандағы қоражай, салулы төсек, салқын үй, қасиетті атақонысты тастап, шешем Мағрипа екеуі менен кейінгі Нұритдин, Нәзипа деген екі бауырымды алып, Ақшоқы, Тақырбұлақ арқылы Қарауылға бет түзепті. Мен ол кезде 5 жаста, аяғыммен жүре алады екенмін. Кішкентай екі бауырымды аштан бұралған ата-анам өздері алып жүре алмай Тақырбұлақта шала өлік күйінде беттерін әрең дегенде таспен жабуға шамалары келіпті. Кейін ес жиып, етек жауып дегендей ел қатарына қосылғанда патефоннан Кененнің «Базарым-ау, Назарым-ау» әнін естігенде әкем бұлаудай болып жылаушы еді. Сөйтсем, менен кейінгі екі баласының тірі өлік қайғысы шерін қозғайды екен. Әкем хат танымай-ақ, қиындық тауқыметімен сан рет бетпе-бет келсе де, ашаршылықпен ауып бара жатса да, әкесінің қолжазбасын Шолпандағы шешесі Ажардың қабырының бас жағына су өтпейтін затқа орап, көміп кетіпті. Зұлмат жылдар өтіп, халық өз қоныс аймақтарына орала бастаған кезде, әкем де Қасқабұлаққа келіп, колхозға мүше болады. Қай жылы екенін тап

басып айта алмаймын сол кезде Мұхтардың арнайы тапсырмасымен Алматыдан әкеммен жерлес, ескі замандас руы Көтібақ Сармұрзаның Ғайсасы келіп, Мүрсейіт қолжазбасына сұрау салған. Әкем Шолпандағы шешесінің қабірінің бас жағын қазғанда, еш жері бұзылмай сақталған атамның қолжазбасын Ғайса арқылы Алматыдағы Мұхтарға жөнелтіпті» [1, 117-118]. Міне, тар заманның қапасынан аман шыққан Абай мұрасы біздің заманға осындай жолдарды жүріп өтумен жетті. Егер де Рахымбай болмағанда Мүрсейіт қолжазбасы мен Абай хакімнің ұлы мұралары осы күнге жетпеуі де бек мүмкін еді ғой! Тағы бір қызықты мағлұмат – қазқ әдебитіне өлшеусіз үлес қосқан Рахымбай Мүрсейітұлы Кәкітайдың ұлы Билалдан көп озбырлық көрген деген деректерді кездестірдік. Жоғарыда айтылған Семейлік журналист Ғайса Сармурзиннің естелігіне сүйенсек Билал Кәкітайұлы Мұхтар Әуезовтің Қорғансыздың күніндегі Ғазизаның өліміне себепші болған деседі. Бұл туралы естелікте: *«Егер сіз сол Билал болыстың зорлығы мен озбырлығын білгіңіз келсе, Мұхаңның 1921 жылы басылып шыққан «Қорғансыздың күнін» оқысаңыз да, үстінен түсер едіңіз. Өйткені сол аңгімедегі Күшікпай кезегінде сорлы соқыр кемпірдің басынан кешірген қайғы-қасіретін одан бірнеше жыл бұрын естіген едім. Кейінгі кезде, көп жылдан соң мен Мұхаңа: – Сіздің «Қорғансыздар күнінде» жазған болысыңыз Билал емесе? – дегенімде, ол кісі: – Иә, ол соның прототипі болатын, – деген еді [7, 11-12].* Міне, нақ осы жолдарда Билалдың бүкіл адамгершілік образы толық ашылып тұрғандай. Ал Мүрсейіттің Рахымбайына келер болсақ ол Билалдың жалшылығында жүрген. Болыстың қамшысына жегіліп, қар төсеніп, мұз жастанып Билалдың малын баққан екен. Болыс бірде Рахымбайға «иттің баласы» деп қатты тіл тигізсе керек. Бұл сөзге шыдамаған Мүрсейіттің ұлы: **« – Қарағым Билал! Неге мені иттің баласы дейсіз? Менің әкем кісі емес, ит пе еді? Өз әкең Кәкітай Абайдың кітабын сонау Петерборға барып зорға шығарғанда менің әкем сол жарықтықтың өлеңдерін өз қолымен жазып, тамам жұртқа, алдымен өздеріне таратқан Мүрсейіт емес пе еді?»** [7,10].

Өздеріңіз көріп отырғандай Мүрсейіт ұрпақтарының да, бізге жеткен туындысының да тағдыры қилы да күрделі болған. Біз тақырыбымызда атап өткендей – Мүрсейіт Бікіұлы Абай Құнанбайұлының шығармаларын тұңғыш хатқа түсіруші, басты мәселе – бұл кісі қазақ әдебиетінен жоғары орын алып, «тұңғыш Абайтанушы» ретінде дәріптелуі керек. Қилы заманның асыра сілтеуімен алысып жүріп, бір ғылыми зерттеу институты жасайтын жұмысты қазақ әдебиеті мен Абайтану тарихында Мүрсейіт Бікіұлының өзі жасаған болатын. Ұлы ақынның 175 жылдығымен қатар биыл Мүрсейіт Бікіұлының дүниеге келгеніне 160 жыл толады екен. Дана Абайдың сөзімен айтқанда: өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамзаттың қарызы үшін еңбек қылсаң, алланың сүйген құлының бірі боласың, – дегендей сол адамзаттың қарызы үшін еңбек етіп, ұлылардың еленуіне себепші болған нар тұлғаларымызды ел ұмытпасын, керісінше ұлықтасын деген ниет қой біздікі!

Әдебиеттер тізімі:

1. Мырзақасым Ә. Абайдың әдеби хатшысы: Зерттеу мақалалар мен естелік пікірлер. Семей, 2009. 196 б.
2. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. Алматы: Дәуір, Жібек жолы, 2014. 30-том: Мақалалар, зерттеулер, аударма. 1949-1952. 428 б.
3. Марғұлан Ә. Шығармалары. Алматы: Алатау, 2012. Т. XIV. 512 б.
4. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Монографиялық зерттеулер мен мақалалар. Алматы: Санат, 1995. 320 б.
5. Жүрегімнің түбіне терең бойла. Құрастырғандар: Ахметов З., Қирабаев С., Мырзахметов М., Ибрагимов Т., Мұхамедханов Қ., Ысмағұлов Ж., Байғалиев Б. Қазақстан: Жазушы, 1995. 296 б.
6. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. Қазақстан: Дәуір, Жібек жолы, 2014. 42-том: Мақалалар, зерттеулер, лекциялар, пьеса. 1935-1961. 296 б.

7. Сармұрзин Ғ. Өмір сабақтары. Алматы: Қазақстан, 1975. 48 б.

Аннотация: В этой статье речь будет идти о литературном секретаре великого Абая, который распечатал его произведения - Мурсейте Бикеулы о его неизмеримом вкладе в казахскую литературу, о его неизвестных нам сторонах и его изгнанных наследниках. В этом году 175 летие гениального поэта Абая, а Мурсейта Бикеулы 160 юбилей. Вместе с этим мы решили в ходе работы с этой статьёй назвать Мурсейта "Первым казахским Абаеведом". Потому что рукописи Мурсейта М.Ауэзов оценил так: "Самая драгоценная версия Абаевских произведений". По нашей информации, до написания работ Абая мулла работал в Семипалатинске и много лет работал на ответственной должности, являясь представителем этого сословия. Великий Абай уделял большое внимание воспитанию молодежи своего времени.

Abstract: In conclusion, this article will cover the writer's writings of the great poet, writer and writer Mureyit Bikievich, whose great contribution he made to the Kazakh literature, and his offspring. This year marks the 175th anniversary of the wise Abai, and the 160th anniversary of the birth of Museit Bikievich. At the same time, in writing this article, we have chosen to rate Muresite as "the first Kazakh abbot." The Mukhtar Auezov considered the manuscript of the Mureite to be "the most noble version of Abai's work." It is precisely this Museit Bikievich that gave rise to such noble and wonderful things. That is to say in Abay, "Do not think that you are dead, you have left behind the immortal", as it is dedicated to this Mausoleum. We must then publish the truth without any hesitation, and then we will try to evaluate.